

необхідні українському суспільству у процесі державотворення. Вона постає не лише як згадка про минуле, а як відродження й пробудження духу української спільноти.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бауман З., Донскіс Л. Моральна сліпота. Втрата чутливості у плинній сучасності. Пер. з англ. О. Буценка. Київ.: Дух і літера, 2014. 280 с.
2. Бергсон А. Творческая эволюция. Москва: Кучково поле, 2006. 384 с.
3. Бердяев Н. А. О рабстве и свободе человека. Розділ 4. Общество и свобода. Социальное прельщение и рабство человека у общества. URL: <http://www.vehi.net/berdyayev/rabstvo/index.html>
4. Герасименко Л. С. Історична пам'ять в Україні: сучасний стан та виклики майбутнього. URL: www.stationline.org.ua/histori/107/20133-istorichna-pam-yat-v-ukraini-suchasnij-stan-ta-vikliki-maybutnogo.
5. Костенко Л. Україна як жертва і чинник глобалізації катастроф. За загал. ред. Л. Івшиної. Дві Русі. Київ: Факт, 2003. С. 455–467.
6. Магрицкая И. Постгеноцидная Украина без грима и украшений. URL: <http://www.pravda.com.ua/rus/inozmi/svoboda/2012/11/12/6977304/>
7. Масненко В. В. Історична пам'ять як основа формування національної свідомості. Український історичний журнал. 2002. № 5. С. 49–61.
8. Ницше Ф. Несвоевременные размышления: о пользе и вреде истории для жизни. URL: [www.lib.ru / NICSHNE / razmyshleniyal.txt](http://www.lib.ru/NICSHNE/razmyshleniyal.txt).
9. Предборська І. М., Ганаба С. О. Філософія історії: навч. пос. Суми: Університетська книга, 2012. 234 с.
10. Рикер П. Память, история, забвение. Пер. с фр. М. Вдовина. Москва: Изд-во гуманитарной литературы, 2006. 728 с.
11. Философский словарь. Сост. И. В. Андрущенко, О. А. Вусатюк, С. В. Линецкий, А. В. Шуба. Київ: А.С.К., 2006. 1056 с.
12. Ясперс К. Смысл и назначение истории. Пер. с нем.; вступ. ст. П. П. Гайденко. Москва: Наука, 1991. 680 с.

ВПЛИВ КОЛЕКТИВНОЇ ПАМ'ЯТІ НА ЗОВНІШНЮ ПОЛІТИКУ

Богінська Ірина

The massive participation in events has changed the technique of retaining and preserving the past. «Collective memory» is a complex process, special forms «the presence» the past in the present. It is one of the pillars of national identity. Politicians actively have used the collective representations to justify the legitimization of their power, defending their domestic and foreign policies. Collective memory sets the framework for political discourse for years.

Key words: *collective memory, historical memory, foreign policy, national identity, World War II, Russia, EU, concept of Central Europe.*

XX століття – «століття мас» або «століття тоталітарних режимів» – докорінно змінило постановку питання і про можливість розуміння минулого, і про роль самого минулого. Події того часу, зокрема революції, репресії, геноциди, дві світові війни, стосувалися мільйонів людей. Величезні маси виявилися «втягнутими в історію» в таких масштабах, в яких це не відбувалося в попередні епохи, внаслідок чого збільшилася кількість і різноманітність свідчень про минуле. Крім того, зазнала суттєвих змін техніка утримання та збереження минулого. В багатьох працях, починаючи від післявоєнних екзистенціалістів і до сучасних постмодерністів, було висунуто тезу про принципову невідтворюваність досвіду тих, хто «пережив війну». Масовий характер участі в подіях також суттєво нівелював цінність моделі індивідуалістичного, особистого акту «проникнення» у свідомість людей, що пройшли випробування, та розуміння минулого як «психологічного виживання». В фокусі уваги дослідників опинилася «колективна» або «масова пам'ять», тобто культурно обумовлене уявлення про минуле, яке є частиною соціального знання індивідів.

Сьогодні ціла низка авторів критично ставляться до концепту «колективна пам'ять». Так, Д. Сала вважає, що пам'ять – це індивідуальна категорія, а тому для опису внутрішніх зв'язків в рамках колективної ідентичності вона рекомендує використовувати термін «міф» [3]. Р. Козелек називає «колективну пам'ять» метафорою, яку слід замінити більш адекватними категоріями, такими як «традиція» або «історична свідомість» [7]. К. Клейн вважає «колективну пам'ять» аналогом «національної душі» або «національного духу», на підставі чого доходить висновку, що люди можуть пам'ятати, а нації і суспільства – ні [1]. Водночас прибічники категорії «колективна пам'ять» ніколи не розглядали її як метафору для опису спільнот. Використовуючи концепт «*memoire collective*», М. Хальбвакс звертав увагу на процес згадування, який відбувається згідно з певними культурними матрицями, що відображають приналежність до тієї або іншої соціальної групи. На його думку, якщо індивідуальні спогади потрапляють в колективну пам'ять, вони змінюються і переносяться зі сфери персонального в область колективної свідомості [12].

Уявлення індивідів про минуле значною мірою задані тими нарративами, уявленнями, образами, смислами, які доступні в публічному просторі. Навіть ті події, учасниками або свідками яких були ми самі, ми «пам'ятаємо», використовуючи певні смислові рамки. Колективні уявлення конституюються цінностями всієї спільноти і відтворюються іншими засобами, ніж розповіді приватних осіб. Як правило, вони не

містять слідів свого походження, сприймаються як само собою зрозуміле, виникле «невідомо коли», оскільки масова свідомість не переймається проблемою генезису цих уявлень, а навпаки, всіляко захищається від їхньої раціоналізації. Тому колективні уявлення неможна розглядати як суму індивідуальних спогадів і конкретних деталей минулого. Отже, колективна пам'ять – це не просто віддзеркалення минулого, а складний процес, що триває в теперішньому, особливі форми «присутності» минулого в сьогоденні.

Колективні уявлення про минуле є однією з опор ідентичності сучасних політичних спільнот. Та й політики не можуть обходитися без апеляції до минулого. Минуле є важливим ресурсом для легітимації не лише влади, але і конкретних дій політиків. Апелюючи до минулого, політики вимушені долучатися до конструювання цього символічного ресурсу. Проте не будь-які символи, події або дійові особи минулого можуть створити ресурс для конструювання макрополітичної ідентичності. На думку О. Малинової, «тисячолітня історія Росії», на яку часто в своїх промовах посилається президент РФ В. В. Путін, – значною мірою порожня метафора, оскільки готових подій, придатних для політичного використання, в цьому минулому не так багато – подій, які б відповідали критерію впізнаваності, позитивності та неконфліктності. Дослідниця зазначає, що найбільш придатним елементом минулого для вибудовування нарративу про «нову Росію» виявилася Велика Вітчизняна війна [11]. Дещо по-іншому розглядає зв'язок між пам'яттю та політикою С. Уолт. Він вважає, що колективна пам'ять про останню велику війну, якою для більшості великих держав дотепер залишається Друга світова, певною мірою визначають їхню зовнішню політику. В кожному конкретному випадку війна виявляється важливою подією, з якої слідує послідовна поведінка держави, незалежно від її відносної міці, типу режиму або характеру лідерів [4].

Методологічний спір про пластичність колективної пам'яті (на матеріалах зовнішньої політики) розпочався ще в 1980-х рр. після виходу збірки статей «Винахід традицій» [5]. Ідея її авторів полягала в тому, що політичні еліти досить легко маніпулюють пам'яттю в своїх інтересах, нав'язуючи масам потрібну їм версію минулого. Цей підхід викликав заперечення, і в підсумку сформувався динамічно-комунікативний підхід до колективної пам'яті, який закликав враховувати як активність і свободу суб'єктів, так і стійкість існуючих моделей минулого, сили опору довільним маніпуляціям історією. Хоча державна пропаганда активно поширює різні версії історичного нарративу, щоб виправдати ухвалені політичним керівництвом рішення та забезпечити їм масову підтримку, колективна пам'ять не завжди піддається політичним маніпуляціям і сама змушує рахуватися зі своїми вимогами. Наприклад, коли в Україні переміг Євромайдан, а на сході країни почалися заворушення, в РФ

набула нового політичного звучання пам'ять про Велику Вітчизняну війну. Для опису ситуації в Україні російська пропаганда почала використовувати аналогії з тією війною. Нове українське керівництво разом з націоналістично налаштованими політиками називалося «хунтою» або «нацистами», а українські військовослужбовці, що намагалися відновити контроль над державним кордоном та прилеглими до нього східними регіонами, – «карателями» (як німецькі підрозділи, які боролися з партизанами в 1941–1944 рр., спалюючи села та вбиваючи мирних жителів). Що стосується проросійських сил на сході України, то їх називали «ополченцями», викликаючи в пам'яті цивільних добровольців, які в 1941 р. захищали Москву. До кінця 2014 р. стало зрозуміло, що Кремль перестарався з використанням пам'яті про війну в цілях пропаганди. Відсилання до минулого в умовах війни з Україною значно знижувало можливість використання Великої Вітчизняної війни в якості інструменту внутрішньої політики. «Інструменталізація» історії почала руйнувати саму пам'ять про ту війну [9]. Цього не можна було допустити, оскільки російське керівництво потребує пам'яті про Другу світову війну, щоб якимось підтримувати єдність народу. Як зазначає Черстин Крунваль, за умов суттєвих відмінностей між регіонами Росії, дуже важко знайти об'єднувальний чинник. Пов'язані з війною почуття гордості і печалі наразі найкраще відповідають цій меті [13]. Враховуючи це, Кремль почав змінювати мову своєї пропаганди і звернувся до більш ранніх історичних подій, щоб знайти нові рамки для своєї політики. На початку 2016 р. міністр закордонних справ РФ С. Лавров надрукував статтю «Историческая перспектива внешней политики России», в якій спробував пояснити радикальні зміни у зовнішньополітичній поведінці країни. В ній замість аналізу викликів та можливостей початку ХХІ ст. міністр зосередився на тисячолітній історії Росії та її особливій ролі в європейській і світовій історії [10].

Теоретичні підстави застосування *memory studies* до аналізу зовнішньої політики найбільш докладно представлені в роботі Томаса Бергера «*War, Guilt and World Politics After World War II*» [6]. В ній дослідник вказує на складність верифікації ступеня впливу пам'яті на політику, точного визначення зв'язку пам'яті та актуальної політичної поведінки, встановлення того, як зміни в політичній культурі переходять в реальні політичні зміни. Тому він пропонує насамперед прослідкувати походження певного набору колективних спогадів, вивчити форми їх інституалізації, виявити зв'язок між історичними аргументами певного типу та ключовими принципами зовнішньої політики. В подальшому також потрібно прослідкувати еволюцію реальної політичної поведінки та заснованих на пам'яті уявлень, тобто виявити, як пам'ять завдає «культурні параметри» для політики і яким чином політики «вивчають» уроки історії.

Встановлення зв'язку між колективною пам'яттю та зовнішньою політикою держави передбачає дослідження сполучної ланки – історичної пам'яті. Важливою з огляду на це є робота І. Ноймана «Пам'ять Європи про Росію після закінчення холодної війни: *сui bono?*», в якій показано політичне значення концепту «Центральна Європа», сформульованого постсоціалістичними країнами на основі пам'яті про «російську загрозу», і його використання для обґрунтування прискореної інтеграції в НАТО та ЄС [8]. Цілеспрямована робота над інтерпретацією колективного минулого, коли багато історичних фактів переосмислюються, реінтерпретуються або «забуваються» (історична пам'ять), є однією з форм політики ідентичності. Досвід країн Центральної та Східної Європи засвідчує, що інструменталізація минулого в інтересах зовнішньої політики може бути успішною. Особливо це стосується відносин зазначених країн з Заходом. Тут відіграла роль і пам'ять про «зраду» з боку Заходу у передвоєнний, воєнний та післявоєнний періоди, і пам'ять про постійну загрозу з боку Росії. Використання колективної пам'яті дозволило домогтися відчутних політичних результатів – членства в НАТО та ЄС. Не можна не визнати і серйозних успіхів в процесі створення європейської ідентичності. В 2015 р., згідно опитування Євробарометру, 67 % мешканців країн ЄС «відчували себе громадянами ЄС». Окрім того, що цей високий показник був спричинений успіхами в економічній, політичній, соціальній сферах інтеграції, він також став і результатом цілеспрямованої політики європейської ідентичності. На прямий зв'язок між історичною пам'яттю та сучасною зовнішньою політикою вказує Тон Ниджуїс (Ton Nijhuis). На матеріалах німецької зовнішньої політики він доводить, що не лише історична пам'ять є вагомим чинником формування зовнішньої політики, але і дебати навколо зовнішньополітичних проблем безпосередньо впливають на боротьбу за «інтерпретацію національного минулого» та національної ідентичності [2].

Таким чином, фокусування уваги на концепті «колективна пам'ять» може теоретично та емпірично посилити існуючі аналітичні підходи в дослідженні зовнішньої політики, додавши розуміння основ державної ідентичності та мотивації осіб, які ухвалюють політичні рішення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Klein K. L. On the emergence of Memory in historical discourse. *Representations*. 2000. Vol. 60. P. 127–150. URL: <http://www.history.ucsb.edu/faculty/marcuse/classes/201/articles/00KleinMemoryHistDiscourseRep.pdf>
2. Nijhuis T. Historical Memory and the Plea for a National Interests Based German Foreign Policy. *Czech Sociological Review*. 1998. Vol. 6. No. 2.

- P. 205–217. URL: http://sreview.soc.cas.cz/uploads/3fcb23cf32413b3c81b227bbe9d24e3762bd0ba6_418_205NIJHU.pdf
3. Sala D. Political myth, mythology and the European Union. *Journal of Common Market Studies*. 2010. No 48. P. 1–19. URL: http://www.academia.edu/20818148/Political_Myth_Mythology_and_the_European_Union_jcms_2039_1..20
  4. Stephen M. Walt. Great Powers Are Defined by Their Great Wars. Even the most rational leaders are influenced by the power of collective memory. URL: <http://foreignpolicy.com/2017/09/21/great-powers-are-defined-by-their-great-wars/>
  5. The Invention of Tradition / Eds. E. Hobsbawm, T. Ranger. N.Y.: Cambridge University Press, 1983. 324 p. URL: http://psi424.cankaya.edu.tr/uploads/files/Hobsbawm_and_Ranger_eds_The_Invention_of_Tradition.pdf
  6. Berger Th. War, Guilt and World Politics After World War II. Cambridge and New York: Cambridge University Press, 2012. 260 p.
  7. Апрыщенко В. Ю. Память как безопасность. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pamyat-kak-bezopasnost>
  8. Васильев А. Memory studies: единство парадигмы – многообразие объектов. URL: <http://www.nlobooks.ru/node/2640>
  9. Курилла И. «Возвращение Сталина»: Как понять обострение исторической политики в России? URL: http://www.ponarseurasia.org/ru/memo/201606_Kurilla
  10. Лавров С. Историческая перспектива внешней политики России. Размышления на новом этапе международного развития //Россия в глобальной политике. 3 марта 2016. URL: http://www.globalaffairs.ru/global-processes/Istoricheskaya-perspektiva-vneshnei-politiki-Rossii-18017_
  11. Политика памяти в постсоветской России. URL: <https://postnauka.ru/video/41333>
  12. Хальбвакс М. Коллективная и историческая память. *Неприкосновенный запас*. 2005. № 2–3. URL: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ha2.html>
  13. Крунвалль Ч. Вторая мировая как объединяющий фактор. URL: <http://inosmi.ru/politic/20160511/236475223.html>

КОЛЕКТИВНА ПАМ'ЯТЬ МАЙДАНУ ЯК ВІЗІЯ НОВІТНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Гордієнко Михайло

The article deals with the phenomenon of collective memory as an ontological basis for the formation of the national identity of Ukraine in the conditions of its social transit. It is proved that the collective memory of